EGYETEMI SZÉP SZÓ

APÁTHY ISTVÁN

1863—1922

Tíz, betűk közt verzátus ember közül, akit megkérdeztem, egy ismerte a nevét. A többi még azt se hallotta. Az őszön múlt negyven éve, hogy gránitgúla emelkedett hajszolt és végképp elfáradt szíve fölé a díszsírhelyes szegedi homokba. Rajta ennyi: *Apáthy István 1863—1922.* És ma már a céhbelieken kívül a nevét se igen tudják, pedig még ellenfelei is *„magister mundi"*-ként emlegették. Most száz éve született. Idézze e néhány sor a holt emlékezetét, és ébressze az élők lelkiismeretét.

•

A pesti „mintagimnázium" eminenseként már gyermekfővel megfogalmazza életcélját: ő a zoológia egyetemi tanára lesz. A nyugtalan vérű, szőke orvosnövendék — miközben verseket, novellákat publikál, s az egyetemi ifjúság vezérszónoka — hallatlan tudatossággal és akarattal tör célja felé. Már teljességében kibontakozik személyiségének bonyolult képlete, amelyben az alkotó tudós intuitív szelleme, a költő vakmerő képzelete és a jövendő „homo politicus" szenvedélye ejti rabul az őt ismerőket. Amíg társai gázharisnyás lámpák alatt vakoskodva, hártyavékonyra beretvált metszeteikről felfedezésként olvassák a sejtek magját, a porc kocsonyáját, sőt a vékonyra csiszolt csont sejtcsillagos hálózatát, az ő képzeletét már az idegrendszer finomabb szerkezetének akkor még felderítetlen problémája nyugtalanítja. Tudományos becsvágya újabb célt fogalmaz: ő lesz a nagy titkok első meglátója.

Huszonkétéves korában orvosdoktor, a magyar zoológia atyjának, Margó professzornak a tanársegéde. Egy lírai hangvételű szépprózai kötet után első jelentős szövettani dolgozatát 23 éves korában adja ki az Akadémia. A külföldi szakkörök is felfigyelnek rá. Három esztendeig a nápolyi nemzetközi állattani állomáson kutat. Egymásután több jeles tanulmánya lát napvilágot, és nemzetközi sikerei jutalmául 27 éves korában a kolozsvári egyetem zoológia, majd a hystológia és embriológia professzora lesz.

Első célját elérte.

•

Bejárja a félvilágot és tapasztalatai alapján páratlan energiával és küzdelemmel Kolozsvárott megteremti a kor legmagasabb szintjén álló tudományos kutatóintézetet, amely fundamentumától kezdve, csodás kertjein, loggiáin, laboratóriumain, saját tervezésű mikroszkópjain át egészen a tollecsetig, beágyazó kályhákig, metszőkésig, vízcsapig az ő elképzelésének, tervező, szervező géniuszának a terméke. Moszkvától Londonig egész Európa ide jár tanulni az Apáthy-iskolába, amelynek kapcsolatai kiépülnek a tudományos világgal. Pavlov és Lesshaft is hozzá küldik munkatársaikat, aki beágyazó és festő eljárásával már akkor a tudományos mikrotechnika megalapítója s a neurofibrillumok hálózatára és folytonosságára vonatkozó korszakalkotó felfedezésével valóban „magister mundi", tehát a világ mestere lett.

Második célját is elérte.

•

És amíg könyvei, értekezései, százakra rúgó cikkei hirdették világszerte tudós nevét, fokozatosan bontakozott és teljesedett ki benne a n e v e l ő, akiből az áramló pedagógiai *érosz* és *daimon* százakat avatott kiváló szakemberré és sok kiválasztottat tudománya neves képviselőjévé. Kolosváry professzor szerint előadásait szigorú logika jellemezte, sokat beszélt definíciókban, klasszikus tömörséggel, de ugyanakkor költői fordulatokban, hasonlatokban, képekben nagyon gazdag és színes volt a nyelye. A legelvontabb elméleti fejtegetéseket is konkréttá tette szemléletes kifejezőkészsége, táblai rajza. Nem átallotta a gyakorlatokat is maga vezetni. Tanítványai még az otthonában berendezett laboratóriumban is dolgozhattak. Vizsgákon gyakran többet beszélt, mint a jelölt. Elve volt, hogy még akkor is oktatni kell. Tudta, hogy a vizsgalázban felfokozott idegállapotú jelölt befogadóképessége megnövekszik, és az ott hallott részletek jobban bevésődnek, mint máskor, amikor a figyelem koncentrációja kisebb. Tisztelte tanítványait, és sokat követelt tőlük.

Az ifjúságot mindenkor nagy szeretettel övezte. Menzát teremtett számukra, és egy kétemeletes, modern diákotthont a fejük fölé. Minden hallgatója személyes gondja volt. Nem tett különbséget köztük nemzetiség, osztály és felekezet tekintetében — ami akkor nagy ritkaság volt. A korabeli „mennydörgő, olimposzi félisten professzorok" helyett pozitív, építő viszonyt teremtő ember tudott lenni.

Aki gyújtani akar, magának is lobognia kell. Tőle sokan kaptak lángra. És a meggyújtottak hűsége arról a viszonyról tanúskodik, amelyet e kivételes ember e tekintetben is példaként hagyott a mára. Tanítványai még ma is hirdetik nevét, tanait, sürgetve számára az igazoló időt. Hajdani Gelei József gonddal ápolta irodalmi hagyatékát. Kiss Ferenc, az anatómia „magister mundi"-ja cikkeiben, idegennyelvű tanulmányában, emlékére rendezett symposionon tartja ébren szellemét. Kolozsváry Gábor — asztalán szent ereklyeként ott díszlik Mestere töltőtolla — tanainak továbbfejlesztője, szegedi emlékezetének őrzője. Az ősz Farkas Béla rég lerótta tanítványi kötelezettségét, és ma is gyűjti, kegyelettel őrzi relikviáit.

APÁTHY ISTVÁN PORTRÉJA

„Láng gyúlt a láng gerjelminél."

•

Aztán a költőből és tudósból kilép a „homo politicus", aki „nemzeteket hordoz szívében". Miközben egyik szeme a mikroszkóp fölé görnyedve fárad, a másikkal nemzetének nagy társadalmi kérdéseit vizsgálja a biológus gyakorlott érzékével, biztos ítéletével. Hirdeti, hogy „a valódi tudomány nem akar trónusokon ülni a magasban, hanem ott akar lenni a kunyhóban, a legkisebb emberek ismereteinek körében is." Könnyű felismerni szavaiban az ihletés forrását. Ezért tartja kevésnek, ha a tudósok, a tudomány bármely ágának képviselői bezárkóznak szűk szakmai csigaházukba, és a világ meghal számukra. Szerinte „minden művelt embernek foglalkoznia kell a nagy társadalmi kérdésekkel. Ezért nem merülhet ki a legjobbak tevékenysége sem mindig csak egyes emberre, bármily nagyszámú egyes emberre ható jótékonyságban, az egyes ember anyagi, szellemi és erkölcsi istápolásában. Az alamizsna nem fog soha jobb társadalmi rendet teremteni, de a jobb társadalmi rend fölöslegessé teendi az alamizsnát."

Ez a hitvallás szólítja a közélet porondjára. A kolozsvári Függetlenségi Pártnak, a Magyar Szabadgondolkodók Egyesületének, a Társadalomtudományi Társaságnak stb. elnöke, folyóiratának szerkesztője, leggyakoribb tanulmány- és cikkírója. Könyveiben, tanulmányaiban, gyújtó hatású előadásaiban szembeszáll az egész úri Magyarországgal. Darwin mellett kardoskodik, Marxot tanulmányozza, a nemzetköziség gondolatát hirdeti, kiáll a négerek jogaiért, leleplezi a sovinizmust, biológiai alapon elítéli a háborút, a mi oktatási reformunk alaphangját üti meg, küzd a klerikalizmus ellen, az osztálykö-ziségért, az osztályok elkülönülésének mérsékléséért. Hirdeti, hogy a jövendő társadalmában a természettudományoknak kell majd uralkodóvá lenniök, világosan látja, hogy „ma még nyílt vagy titkos ellensége a természettudományoknak minden dogma és minden dogmának hivatásos képviselője, hordjon az akár kardot, akár tógát, avagy talárt." És elsőnek mondja ki és írja le a magyar tudósok, sőt akadémikusok közt 1913-ban, hogy a „társadalmi továbbfejlődés csak az együttesség útján, a legtágabb értelemben vett szocializmus alapján lehetséges„ Sőt, próféciával vallja, hogy „az individualista berendezések helyébe mindinkább a szociális berendezések lépnek, és a XX. század a szocializmus százada lesz".

A szó és tett egységének emberét az októberi forradalomban Kolozsvár népe egyhangúlag a Nemzeti Tanács elnökévé választja. Aztán Károlyi Mihály mellé állva, a Népköztársaság megbízásából Kelet-Magyarország főkormánybiztosa lesz. Reá hárul az a nagyon nehéz feladat, hogy tiltakozva bár, de visszavonuljon a megszállók hadereje elől, amely „lázadó és felségsértő" magatartásáért megbotoztatja és ötévi súlyos börtönre veti. A világ tudományos közvéleménye síkra száll szabadonbocsátásáért, ami azonban majdnem két esztendő után következik csak be.

Testben-lélekben összetörten, betegen és megalázva jön haza. A „kurzuspolitika üvöltő dervisei és ordító demagógjai" elismerik tudós voltát, de forradalmiságát sohasem bocsátják meg. Szegedre küldik, és utolsó menedékül tört élete romjain az idetelepített kolozsvári egyetem állat- és szövettani intézetét kellene életre keltenie. De alig kezd munkájához, a halál ravatalra teríti. Lábánál ott áll a még magányosabb poéta, „Anna örök" siratója, és gyászolja benne „azt a gondolatot, azt az érzést, amely rab. Ma még rab, ma még halott, de holnap kihozzák börtönéből, de holnap föltámad, mert nincsen olyan iszonyú Heródes és olyan ostoba poroszló a földön, amely az igazságot meg tudja ölni..."

•

Ez is beteljesedett, ahogy minden beteljesedett „világhíres" Apáthy István naggyá nőtt, tragikus-hősi-szép életében, amelyel szintén elveit igazolta. „Élni csak akkor érdemes — írja —, ha át tud hatni bennünket a meggyőződés, hogy munkánk egy jobb, boldogabb emberiség eljövetelét, a továbbfejlődést szolgálja."

Az ő élete érdemes volt. Nevét orvoskollégiumunk viseli homlokán. Markáns, nemes vonásait szobra őrzi a Dóm téri árkádsor ívei alatt. Ott emeli büszke homlokát a magasba Apáczai kísérteties domborművéhez közel, amelyen távoli elődje és sorstársa ,a „halál tanítványa" századok kongó kriptabörtönéből nyújtja felénk csontkezével az Enciklopédiát.

Holt kultusznak ez elegendő, de eleven emléknek és kötelező, élő hagyománynak szerfelett kevés. Ma újból világszerte emlegetik nevét, és tőlünk várják méltó jóvátételét.

Őércbemerevülten, mozdulatlanul tekint felénk. Rajtunk a sor, hogy később ne pironkodjunk. Életrajza megíratlan, szaktudományos, szociológiai, politikai, pedagógiai, szépirodalmi munkásságának gazdag termése összegyűjtésre és korszerű értékelésre vár. Idézze ismét e néhány sor a holt emlékezetét, és ébressze az élők lelkiismeretét!

Dr. NÁNÁSI MIKLÓS
docens
Tanárképző Főiskola

(Nánási Miklós kiváló esszéjének örömmel adunk helyet lapunk Szép Szó rovatában. A szerk.)

VÁRI PÉTER:

A gitáros

Tizenegy *felé járt az idő.*

A Fiú a távolba nézett. Nézte a táncoló párokat — a fiúk görcsös szorítását és a lányok lankadó merevségét.

Most jó a hangulat — gondolta —, mert mindenáron gondolni akart valami egyszerűt, valami fájdalom nélkülit.

Három órája játszunk — mormolta tűnődve —, s megszorította a gitár nyakát.

Ujja hegyét — mintha megütötte volna az áram — elkapta. Nagyon fájt. Úgy érezte, éjfélig sem bírja. Csak minden második ütemre ütött. Pedig most kellene szólózni, most amikor a szaxisok már kifújták magukat. De nem volt ereje, már négy napja nem aludt rendesen. Mély fáradtság kerítette hatalmába.

Ott lenn *a telhetetlen tömeg minden porcikájával kívánta a jazzt.*

Meg-megújuló lelkesedéssel rángatták egymást, mind többször néztek a zenekar felé, mind idegesebb lett a légkör. S bár mindenki táncolt, a levegőben több ezer volt lebegett.

A fiú számára nem volt új ez a feszültség. Öt éve játszik. Ismeri. Minden este így van; tíz-tizenöt percig tart, aztán feloldódik. Akkor majd nem fáj a keze, s megint élvezi a gitárt.

De a mai nap minden eddiginél nehezebb. Minden nő emlékeztet.

Minden mosoly a Lányt idézi.

A Lány kint maradt Bécsben. Becsapta!

Nem jött vissza a többiekkel.

Nem jött vissza — mondta félhangosan —, s kihagyott vagy húsz ütemet. Hiába erőlködött, nem tudta lekötni semmi a figyelmét

Minden ismerős tárgy a Lányról mesélt.

Megbolondulok — gondolta és érezte —, valamint csinálni kell.

Felejteni.

Vigyázz! *Szóló! — szólt előre a szaxisnak.*

Társai hálásan pislogtak felé. Aztán felállt, odalépett a mikrofonhoz, tekert egyet az erősítőn és minden elkeseredésével felordított.

— Óh, Jackie Joe!

Majd két disszonáns akkord után újból felüvöltött, kissé variálva.

— Óh, Jackie Joe!

Ezután hosszú dobszóló következett.

Szétnézett a tömegen. Egyforma fehér arca és mélyenülő szeme van ilyenkor mindenkinek —, s eszébe jutott, hogy rajta nem látszik a fáradtság.

Az anyjától örökölte. Az anyja Auschwitzban idegbetegséget kapott. Nemsokára meghalt. Mikor már azt hitte megmenekült. Úgy érezte orditani kell.

Orditani a fájdalomtól! Orditani, hogy a többi örüljön. Hangja a néger spirituálé fájdalmával tört fel. Nem is figyelt a dallamra, csak énekelt. Előbb fájdalmasan rezegtette a hangját, aztán hirtelen felsikoltott.

— Óh, Joe, Joe!

Lent a parketten a lányok félősen szorították partnerük kezét. Egyesek elernyedt szájjal bámulták, mások csillogó szemmel figyelték fájdalomtól eltorzult arcát.

Bamba csoddlat áradt felé.

Tudta, hogy ez „nagy szám". Ez az orditozás — nyugati sztárok majmolása.

Még nem ismerte a Lányt, nyolc évig zongorázott. Lisztnek sohasem volt ilyen közönségsikere. S miért? Tán ő is hibás ebben? Öt évvel ezelőtt ő is inkább Ankát választotta. Miért — miért?

Mos érezte át először az eltűnt kedvest sirató dal minden szomorúságát.

Szinte *önkívületi állapotban énekelt egész végig. Óriási taps! Újabb orditás! Dobszóló! Két disszonáns akkord — aztán vége.*

Leülhet, pihenhet. Társai ajkán hálás mosoly. Megint gratulálnak, de ma nem lesz olyan büszke, mint eddig. Majd félszegen mosolyog és azt hiszik, hogy fáradt.

De most először életében nem az idegen kiejtéstől, artikulátlan üvöltéstől, hanem belül. Egészen belül. Kiégett ürességet, a simogató Kék Madár már többé nem takarja. Csak a csendet kívánta. A nagy homályos csendet, mely tán még megtart valamit abból a régi melegből.

Csend, csend, csend! Szuggerálta magát és társait. De a meglepetés csak pár percig tart. A szaxis értetlenül néz rá, miközben valami őrült rockyt kezd játszani. Aztán megvonaglik a tömeg, mozgása mind gyorsabb. Fent a zenekar bömböl, és lentről ütemes csoszogás őrli az ember idegeit.

Nem bírta tovább.

Megint róla kellett gondolkozni. A Lányról, aki pár Schillingért becsapott tízmillió magyart.

Három napja tudja, hogy a Lány hazudott.

Azt hazudta, hogy szereti!

Mindenkinek hazudott! Biztak Benne!

Idegesen felnevetett. Lehunyta szemét és az álmatlan vörös karikák közt megjelent a Lány arca.

Most tudta csak, mennyire szereti.

Éjfél után állandóan szólózott.

Folyt róla a víz! Soha ilyen pergő ritmusa, ilyen gyors tremulója még nem volt!

Minden akkord hibátlan!

Az ujja hegyén élő nyershús. Jobb csuklóját megmegbénította a görcs.

Joe csak *átszott, mert emlékezni fájt. Megcsalták — csalódott! S a csalódás nagyon fáj! Jobban mint a nyershús az ember ujja hegyén.*

Egy új műfaj születése

20-án este 7 órai kezdettel a Szemklinika előadó termében a kb. 100 főnyi hallgatóság és nézőközönség előtt bemutatkozott amatőr-film etűdjeivel *Gaál Csaba* I. éves orvostanhallgató. Vele együtt vetítette le két, már korábban bemuta tott filmetűdjét *Csányi Miklós*, akiről lapunk első számában Bodó Károly írt egy rövid ismertetőt. Mindenesetre ez a bemutató a bemutatott 5 etűdjével meglehetősen komoly méretű, kulturális esemény volt. A film etűdműfaj tulajdonképpen a technikai és anyagi nehézségek korlátai közé szorított kisfilmet jelöli, hiszen alkotói elsősorban nem kifejezési formák keresése miatt, hanem kényszerből művelik ezt a formát. Természetesen a művészi alkotó tehetség minden nehézség ellenére meg tudja találni a kibontakozására elégséges teret, viszont úgy érezzük, hogy a két amatőr filmes és elsősorban a most bemutatkozott Gaál Csaba még nem jutott el művészi egyéniségének kibontakozásához.

Ezek a film-etűdök határvonalat képeznek a művészet és az egyéni szórakozés között. Gaál Csaba etűdjeivel ép úgy a zi maga elé, mint Csányi Miklós, viszont nem rendelkezik olyan képteremtő erővel, kevesebb benne a művészi átérzés és inkább dokumentálni akar, mint szabad asszociációkat és érzéseket ébreszteni. Azt azonban el kell róla mondanunk, hogy technikailag jobb felkészültséggel rendelkezik Csányinál, és ezért filmjei képanyagában kevesebb a mindennapi élet apró képekben való bemutatását tűzavaró hiba. Ez az amatőr-filmek még viszonylag alacsony fényképezési technikája mellett egyáltalán nem elhanyagolható körülmény.

Sajnos a rendezés ügyetlensége miatt nem alakult ki olyan vita, mint Csányi bemutatóján. Viszont egyetemeink kulturális életében, úgy hiszszük, nemsokára fontos szerepet fognak játszani az amatőr-filmesek.

— góbé —